

Egybevető frazeológia: dimenziók és perspektívák

Földes Csaba

1. Bevezetés

A frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína kialakulásának és fejlődésének folyamán az egybevető szempontok igen hamar a vizsgálatok középpontjába kerültek. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy e tudományterületen a különböző filológiák vonatkozásában a nem-anyanyelvű kutatók – akik különösen fogékonyak a kontrasztív megközelítés iránt – rendkívül aktívnak és eredményesnek bizonyultak. Így van ez a jelen dolgozat tárgyát képező germanisztikában is.

A német nyelv vonatkozásában WOTJAK (1992) összefoglaló ugyanakkor jövőbe mutató problémavázlata, valamint KORHONEN (1993) és EISMANN (1998) nagyívű összegzései pontosan és részletesen dokumentálják a kontrasztív frazeológia aktuális ismeretanyagát és e terület sok fontos aspektusát. Ezen alapokon elindulva jelen tanulmányom egy általam kidolgozott olyan többszintű kontrasztív modellt mutat be, amely intra- és interlingvális megközelítést tesz lehetővé, azzal a céllal, hogy a német és a magyar nyelv vizsgálata révén hozzájáruljon az egybevető frazeológia egy integratív modelljének kidolgozásához, megalapozásához és megvalósításához, továbbá insztrumentárium, illetve annak adaptálása révén más nyelvpárok számára is ösztönzést adjon hasonló kutatási projektekhez.

2. A kontrasztív frazeológiai vizsgálatok terminológiája és premisszái

2.1. Némely kutató – különösen a Szovjetunióban, ill. a FÁK tagállamaiban – különbséget tesz „egybevető” és „kontrasztív” között, vagyis hogy az előbbi csak rokon nyelvek, az utóbbi pedig kizárólag nem-rokon nyelvek összehasonlító elemzésekor használható (vö. pl. ROJZENZON/AVALIANI 1967: 61 ff.). Mivel számomra ez a distinkció nem meggyőző, valamint a frazeológia aktuális szakirodalmában is egyre kevésbé követik, jelen dolgozatomban a ‘kontrasztív frazeológia’ terminust összefoglaló elnevezésként használom, és – szemben pl. az NDK-beli kutatási hagyományokkal – nem különítem el a ‘kontrasztívot’ a ‘kpnfrontatívtól’ sem.

2.2. Azon alapvető feltételek, ill. premisszák, melyek a mai kontrasztív frazeológia orientációs pontjaiként szolgálnak, röviden a következő pontokban foglalhatók össze:

- az összehasonlítandó nyelvek/nyelvváltozatok között megegyezések, hasonlóságok és különbségek létezése,
- a nyelven belüli leírás elsőbbsége, azaz hogy a vizsgálati terület mennyiségileg inventarizálható és minőségileg jellemzendő,
- az összehasonlíthatóság,

- egy invariáns mint viszonyítási alap kijelölése, melyhez viszonyítva megítélhetők a hasonlóságok és a különbségek,

- egységes elméleti koncepció kidolgozása, melynek segítségével az egybevetett nyelvek/nyelvváltozatok jelenségei vizsgálhatók és értelmezhetők.

Mindazonáltal a szintek és egységek sajátosságai döntő szerepet játszanak, hiszen a nyelvi rendszer minden egyes szintjére és a nyelvi jelek különféle fajtáira – sajátosságaik figyelembevételével – speciális módszereket kell kidolgozni és alkalmazni (vö. ECKERT 1990: 488). Így felmerül: Hogyan hat ki a frazeologizmusok természete a nyelvi egybevetésre? Miben nyilvánulnak meg a kontrasztív munkálatok speciális sajátosságai a frazeológia esetében? ECKERTtel egyetértve (1990: 488) megállapíthatjuk, hogy az idiomatikus és részben idiomatikus frazeologizmusoknak (mint a nyelv nominatív egységeinek) természete a kontrasztív vizsgálatok módjára is rányomják bélyegüket. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a frazeológiai egységek különlegessége az aszimmetria két típusának egyidejű megletében nyilvánul meg (vö. GAK 1981: 67). Többtagúságukban ölt testet (1) a szintagmatikus, idiomatikusukban pedig (2) a paradigmaticus aszimmetria. Az előbbi azáltal jön létre, hogy a beszéd folyamatban a kifejezés szintjének tagolása nem esik egybe a tartalom szintjének tagolásával, vagyis a

	K	K ₁	K ₂	a kifejezés szintje (K)
	T	T ₁	T ₂	a jelentés szintje (T)

képlet a következőképpen módosul:

K + K ₁	K ₂
T	T ₁ + T ₂

A polilexikalitás tehát ezt az aszimmetriát eredményezi. A paradigmaticus aszimmetria (2) esetében két objektum megnevezése között asszociatív kapcsolat jön létre, ami jelentésátvitelhez vezet. A paradigmaticus aszimmetria tehát a nyelvi elemek szemantikai transzpozícióját¹ (jelentésük eltolódását) eredményezi. Ezáltal a frazeologizmus a nomináció indirekt típusaként távol esik a direkt nominációtól.

A frazeológiai nyelvi jelek kettős aszimmetriájának elméleti felismerése azért is alapvető jelentőségű, mert annak alapjául a frazeologizmusok két legfontosabb kategóriális tulajdonsága szolgál: a többtagúság és az idiomatizáció.

2.3. A frazeológiai kutatásban az egybevető módszer mindenekelőtt indukcióval dolgozik. Mivel a frazeologizmusok a nyelv primer rendszereinek (lexika, szintaxis és morfológia) elemeiből képzett szekunder jelkomplexumok, csak az őket alkotó primer egységek átfogó összehasonlításával vizsgálhatók. Így az egybevető nyelvvizsgálat során mindig szerepet játszik egybek mellett

¹ Ez az alapja a frazeologizmusok kétszintű jelentésének: megkülönböztethető egyrészt a frazeológiai, másrészt a szó szerinti jelentés.

- a lexikai (a komponens-állomány),
- a szintaktikai (pl. verbális, nominális stb. frazeologizmusok) és
- a szemantikai szempont (szemantikai szerveződés, pl. tematikus területek) és ahol lehetséges és releváns, ott kvantitatív vizsgálatokra is sor kerül.

3. A kontrasztív frazeológia dimenziói

3.1. E tanulmány alaptézise, hogy az összehasonlítás a frazeológiában nem csupán az egyes nyelvek között, azaz interlingválisan valósítható meg, mint ahogyan azt többnyire automatikusan feltételezik, hanem több dimenzióban is lehetséges és célszerű. A szakirodalomban azonban a kontrasztív frazeológiát többnyire mégis az interlingvális egybevetésre korlátozzák. Még egy olyan korszakos mű is, mint FLEISCHER monográfiájának mindkét kiadása (1982: 30 és 1997: 25), az egybevető („konfrontatív”) frazeológiát a következőképpen definiálja: „Célja két vagy több nyelv frazeológiai rendszerének összehasonlító vizsgálata, megegyezéseik és különbségeik feltárása”. Ez az álláspont érvényes a legújabb publikációkra is, vö. pl. BIERICH (1993: 77 f.), DURČO (1994: 23 ff.) és MLAČEK [és társai] (1995: 75). Megítélésem szerint azonban a helyzet összetettebb: a német-magyar relációt alapul véve² a kontrasztív frazeológiai vizsgálatokat több dimenzióban célszerű elvégezni (vö. FÖLDES 1996: 17 ff.).

Nyelven belül (intringválisan):

– A frazeológiai specifikumok összehasonlítása a dialektus³/regiolektus⁴ és standard nyelv vonatkozásában.

– A német nyelv ún. „nemzeti változatainak” összehasonlítása a frazeológiai sajátosságok szempontjából (pl. az ausztriai német és a németországi német (német terminussal: ‘Binnendeutsch’ = „belnémet”) egybevetése. Megfelelőbb terminus technicus hiányában itt a ‘németországi német’ kifejezéssel élek, melyen a németországi standard nyelvváltozatot értem. A szakirodalomban azonban korántsem egységes e terminus használata. Egyes szerzők az egész ún. „zárt német nyelvterület”⁵ nyelvét értik rajta, szembeállítva az ún. „nyelvszigetek”, ill. a német kisebbségek (nemzetiségek) nyelvével (vö. pl. SCHWOB 1971: 15). Más kutatók, pl. VON POLENZ (1988: 209 és 1990: 20), azt a német nyelvet értik rajta, melyet a következő országokban beszélnek: „Szövetségi Köztársaság –

² De nyilván nem csak itt!

³ Egyébiránt a nyelvek és nyelvjárárok közötti fogalmi határ meghúzése igencsak viszonylagos és önkényes, pl. az ún. felnémet és az alnémet közötti strukturális különbségek lényegesen nagyobbak, mint a cseh és a szlovák nyelv közöttiek, mégis az első esetben egyazon nyelv dialektusairól beszélünk, míg az utóbbiak önálló nyelveknek számítanak. A fel- és az alnémet esetében a domborzati viszonyok eltérő voltából adódóan (hegyek ↔ tengerek) különbözik a reáliák világa is és ez a frazeologizmusok kialakulásához eltérő motivációt szolgáltat(hat).

⁴ Megjegyzendő, hogy az etnikailag vegyes lakosságú területen egy nyelv dialektusai, ill. regiolektusai természetesen másként viselkednek, mint valamely egyetnikumú és egynyelvű régió nyelvjárássai, hiszen az interetnikai kapcsolatok jelentősen befolyást gyakorolnak a nyelvi érintkezésekre használt nyelv(ek)re (vö. a különféle transzferencia jelenségeket).

⁵ Németül: *geschlossenes deutsches Sprachgebiet*; megítélésem szerint azonban szerencsésebb lenne a *zusammenhängend* („egybefüggő”) jelző használata.

akkoriban még [beszúrás tőlem: F. Cs.] – NDK és Ausztria. A továbbiakban e hármas csoporthoz negyedikként hallgatólagosan mindig Liechtensteint is hozzáértjük” (VON POLENZ 1988: 209). Magam e terminust a fentebb kifejtett értelmében használok – azaz Németország standard nyelvváltozataként (mint pl. AMMON 1995). Néhány nyelvész teljességgel elutasítja a ‘németországi német’ vagy a ‘belnémet’ kifejezést, vö. pl. NELDE (1986: 266), aki így érvel: „előnyben részesítjük a minden német nyelvű országra érvényes *standard német* kifejezést” (ld. ugyanott). Ezt a terminológiai meghatározást azonban nem tartom képviselhetőnek, annál is inkább, mert a szociolingvisztikai és variációsnyelvészeti szakirodalom a 60-as évek vége óta a német nyelvet egyre inkább többközpontú vagy plurinacionális (pluriaréalis) nyelvként definiálja, mely ebből adódóan nem rendelkezik egyetlen és egységes standardnormával – ld. a tudománytörténeti háttérrel és aktuális problematikáról AMMON (1995) kötetét;

– A német kisebbségek (nemzetiségek) nyelvének – a német frazeológia „nyelvsziget”-helyzetben, azaz több nyelv együttélésekor nyelvi kontaktushelyzetben⁶ – frazeológiai összehasonlítása a németországi németével (vö. részletesen FÖLDES 1995: 163 ff.). Elméletileg roppant érdekes lenne egybevetni globálisan a német mint nemzetiségi nyelv frazeológiáját (német nyelv a többnyelvűség körülményei között) az egész „zárt” – azaz inkább: egybefüggő – német nyelvterület nyelvének frazeológiájával (német nyelv az egynyelvűség körülményei között), ami azonban gyakorlatilag aligha kivitelezhető, hiszen az egybefüggő német nyelvterület frazeológiai szempontból (is) igen heterogén és ez a regionális és államonkénti sokszínűség még nem eléggé feltárt.

Nyelvek között (interlingválisan):

– A legkézenfekvőbb és ezáltal a kutatási praxisban a leggyakoribb két (ritkábban több) külön nyelv frazeológiájának összehasonlítása. Ebben az összefüggésben – az absztrakció fokától és a korpusz feltárásától függően (vö. RAJCHŠTEJN 1979: 3) – az egybevetés a következő viszonylatokban lehetséges:

- (a) egyes (atomizált) frazeológiai egységek összehasonlítása,
- (b) a frazeologizmusok összehasonlítása a frazeológiai származási területek vonatkozásában (pl. a bibliai frazeologizmusok tekintetében),
- (c) frazeoszemantikai csoportok egybevetése (pl. a szomatikus frazeologizmusoké),
- (d) strukturális típusok összehasonlítása (pl. a komparatív frazeologizmusok esetében),
- (e) az illető nyelvek teljes „frazeológiai rendszerének” (GARIFULIN/ČEPASOVA 1976 és ČERNÝŠEVA 1993: 61 ff.) kontrasztív elemzése.

Német-magyar viszonylatban ezzel a megközelítéssel e dimenziókban elvégezhető a szisztematikus összehasonlítás, mely egy integratív koncepció részét képezheti. Egy ilyen koncepció megvalósításához a német és a magyar frazeológia összehasonlításánál első lépésként a következő területekre lenne célszerű összpontosítani: (a) a német frazeológia ausztriai sajátosságaira,⁷ (b) a magyarországi német kisebbségi nyelvváltozat frazeológiá-

⁶ A terminológiához vö: FÖLDES (1996a).

⁷ Gondoljunk csak a magyar nyelvnek az ausztriai német nyelvváltozathoz átvett számos frazeológiai jellegzetességére.

jára és (c) a németországi német standard és a magyar standard nyelv frazeológiájának interlingvális egybevetésére. Az utóbbi esetben azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar nyelvet általában egyközpontú, azaz nem pluricentrikus nyelvnek tekintjük. Csupán az utóbbi időben láttak napvilágot óvatos kérdésfelvetések arról, vajon az egybefüggő magyar nyelvterületnek – az első (és a második) világháború következményeként létrejött – megosztása nem vezetett-e mégis a magyarországi és a határon túli (romániai, szlovákiai stb.) kisebbségi magyarság esetében eltérő nyelvi normák kialakulásához. A legtöbb szerző egy messzemenően egységes normával rendelkező egységes magyar nyelvről beszél, és a kisebbségi nyelvhasználatban jelentkező eltéréseket inkább hibaként vagy nyelvromlásként értékeli (pl. ÁGOSTON 1990; JAKAB 1993: 473 ff. és PÉNTÉK 1994: 133 ff.). Csak szórányosan találkozunk olyan álláspontokkal, amelyek utalnak a mai magyar államhatáron kívüli önálló magyar nyelvváltozatok létrejöttére, ill. stabilizációjára. Ebben az összefüggésben pl. PETE (1988: 780) a szomszédos országok magyarságának nyelvváltoztatát „a magyar nyelv állami változatainak”⁸ nevezi. TOLCSVAI NAGY (1991: 172) regionális standardokról beszél. LANSTYÁK az egységes magyar standard nyelv fellazulását még 1993-ban is csak a beszélt nyelvre tekintette érvényesnek (1993: 477) és csak 1995-ben deklarálta, hogy szerinte a magyar többközpontú nyelv, de gyorsan hozzá is fűzi, hogy csupán egy igazi centrummal rendelkezik, s az Magyarországon van (LANSTYÁK 1995: 1171 f.). DEME (1995: 357 ff.) ezeket a gondolatokat határozottan visszautasítja és továbbra is a magyar nyelv egyközpontúságát hangsúlyozza.

Kétségtelenül nagyon tanulságos, ugyanakkor igen összetett vállalkozás lenne a német nyelv frazeológiáját – változatai sokszínűségének figyelembevételével – átfogóan összehasonlítani egy másik pluricentrikus nyelvvel.

3.2. A kontrasztív frazeológiai kutatások – a fent vázolt koncepció esetében is – az elméleti ismeretgyarapodáson túl közvetlen gyakorlati jelentőségű eredményeket is ígérnek. Intralingvális viszonylatban éppúgy mint az egymással közeli vagy távoli rokonságban álló, ill. az egymással nem-rokon nyelvek egybevetése által elősegítik az univerzális frazeozsemantikai modellek feltérképezését és ezen modellek realizációinak jellemzőit az egyes nemzeti nyelvekben, vagyis a kultúraspecifikus (azaz egyetlen nyelvre jellemző) és nemzetközi (azaz több nyelvre jellemző) jegyek elkülönítését. Ebből kiindulva konkrét célképzésként és alkalmazási lehetőséggént a következő területek játszanak jelentős szerepet:

- a nyelvtipológia és univerzália-kutatás,
- az areális nyelvészet,
- a kontaktusnyelvészet,
- a történeti-összehasonlító nyelvtudomány,

⁸ Magyarországon és a szomszédos államok magyarlakta területein egyértelműen a nyelv- vagy kultúránemzeti koncepcióból indulunk ki (mely nem egyezik meg a nemzet fogalom politikai jelentésével, tehát az állampolgársággal). Ennek szellemében minden magyar anyanyelvű (vagy akár csak magyar nyelvet – is – használó) magyar származású személy az „egységes”, vagy ahogyan többnyire nevezik: „egyetemes magyarság” részének tekintendő. Ezért a magyar nyelvészek (hungarológusok) körében alig használatos a „nemzeti változat” terminus.

- az egy-, két- és többnyelvű lexikográfia/frazeográfia⁹,
- a nyelvművelés,
- a fordításelmélet és –gyakorlat,
- a német mint idegen nyelv tanításának pedagógiája.

A modern nyelvészet szempontjából lényeges, hogy a fentiekben túl egyre inkább új kutatási aspektusok és területek is profitálhatnak a kontrasztív frazeológia eredményeiből, mint pl. a thesaurus-problematika¹⁰ (onomaszociológiai kritériumok alapján történő leírása annak, hogyan jutunk el a koncepciótól a nyelvi jelig, pl. hogyan jelenik meg a 'halál' a frazeológiában). Ez esetben a kognitív szemantika eszköztárával s a frazeológia segítségével bepillantást nyerhetünk a nyelvi világkép kialakulásába, azzal a céllal, hogy közelebb kerüljünk a fogalomalkotás lényegének megfelfedezéséhez.

4. Az intra- és interlingvális egybevetési szintek ütközőtere

4.1. A 3.1. pontban leírt súlypontok alapján az **intra**lingvális dimenzió keretében összehasonlíthatjuk pl. az ausztriai német és a németországi német nyelvváltozat frazeológiai jellemzőit (vö. FÖLDES 1992: 9 ff.). Az ausztriai német frazeológiának fonetikai, prosódiai, szóképzési, morfoszintaktikai, lexikai, szemantikai és ortográfiai szempontú rendszernyelvészeti leírása kimutatja, hogy az osztrák sajátosságok két fő csoportra oszthatók: (1) az elsőt azok a frazeológiai előfordulások alkotják, melyek strukturális szempontból a velük paralell németországi német frazeologizmusoknak csupán változatai; (2) a második csoportba olyan sajátágosan ausztriai frazeologizmusokat sorolhatunk, melyeknek nincs megfelelőjük a németországi német nyelvváltozatban és igazi „frazeológiai ausztriacizmusoknak” tekinthetők.

Alapvetően új kezdeményezés a német mint kisebbségi/nemzetiségi nyelv frazeológiájának a „zárt” német nyelvterület frazeológiájával történő szisztematikus egybevetése (a gyakorlati megvalósítás során a németországi német nyelvváltozat töltheti be a *comparatum* szerepét).¹¹ Az ilyen vizsgálatok legfőbb hozama, hogy a formai, jelentésbeli és/vagy funkcionális különbségek informatív feltárása mellett sokrétű értelmezési és magyarázati lehetőséget kínál a magyarországi németek nyelvében található frazeologizmusok, ill. frazeológia-előfordulások és azok németországi német megfelelői között mutatkozó eltérések tekintetében is. Ilyen specifikusan magyarországi német sajátosságok pl. az archaikus frazeológia-használat, a tájnyelvi jelenségek, az ausztriacizmusok, ill. az NDK-specifikus nyelvi fordulatok stb. befolyása. E vizsgálatoknál – elméleti szempontból is – mindenekelőtt a frazeológiai nyelvi érintkezések (főként transzferencia- és kódváltási jelenségek) sokrétű és komplex megjelenési formáinak feltárása a legérdekesebb és bír számottevő újdonságértékkel.

4.2. **Interlingvális** területen összehasonlíthatunk két (vagy több) nyelvet (a) **szocio-, ill. interkulturális** és (b) szűkebb értelemben vett **interlingvális** szempontból, ez utóbbi keretében vizsgálhatjuk a nyelvek közötti ekvivalencia-viszonyokat, mégpedig úgy, hogy

⁹ A frazeográfia terminus első előfordulása valószínűleg UMARCHODSHAJEW (1971: 85) tanulmányához köthető.

¹⁰ A thesaurus kérdéséhez lásd bővebben DOBROVOL'SKIJ (1992: 171 ff. és 1994: 35 ff.).

¹¹ A magyarországi németek nyelvének ez irányú kutatásáról vö. FÖLDES (1995: 163 ff.).

első lépésben a vizsgált nyelvek egyes, elkülönített frazeologizmusait vetjük össze, majd innen továbblépve az egyes szerkezeti típusokat és frazeoszemantikai csoportokat átfogóan is összehasonlítjuk. Az ilyen vizsgálatoknak ki kell terjedniük a rendszer és a szöveg szintjére is, beleértve az alkalmi módosulást felmutató frazeologizmusokat, melyek lényegében a sztereotip és a kreatív nyelvhasználat sajátos metszéspontjában helyezkednek el.

4.3. Ebben az elképzelésben a kontrasztív vizsgálat egyes intra- és interlingvális, ill. interkulturális és nyelvi területeit és aspektusait egy integratív egész részecinek kell tekintenünk és fel kell tárunk a közöttük lévő kapcsolatokat, különös figyelemmel a hierarchikus viszonyokra.

Egy olyan komplex vizsgálat, mely megfelel a fent leírtaknak, rávilágít arra, hogy az egyes dimenziók szorosan összefüggnek egymással. Fontos, hogy a németnek mint kiinduló nyelvnek más nyelvekkel történő összehasonlítása minden esetben nemcsak az egyes nyelveken belüli leírást feltételezi, hanem megköveteli a konkrét nyelvváltozatok kérdésének tisztázását is, figyelembe véve azok frazeológiáját és a nyelvváltozatok intralingvális összehasonlítását. Mivel a németet a nyelvészek – mint már a 3.1. pontban szó volt róla – egyre inkább pluricentrikus (plurinacionális) nyelvnek tekintik, mely ráadásul kisebbségi nyelvként (kontaktus-változatként) is számos formában létezik, nem beszélhetünk homogén „német frazeológiáról”. Mielőtt tehát a németet valamely másik nyelvvel – esetünkben a magyarral (mint monocentrikus nyelvvel!) – frazeológiai szempontból egybevetjük, meg kell vizsgálnunk a különféle német nyelvváltozatok frazeológiáját, mert (1) csak így lesz egyértelmű, mit mivel hasonlítunk össze, és mert (2) az interlingvális egybevetés eredményei nagymértékben attól függenek, hogy a német nyelvnek mely változatát vesszük az összehasonlítás alapjául.

4.3.1. Az interlingvális egybevetés tehát felveti a nyelvváltozatok kérdését. Így – azt megalapozandó – az intralingvális összehasonlítás feltárja, milyen sokrétű eltérések vannak pl. a németországi német standard és az ausztriai német standard nyelvváltozat között. Aktuális témánk szempontjából releváns az a tény is, hogy az ausztriai német nyelvváltozat nagy hatással volt Ausztria keleti szomszédainak nyelvére. A német-magyar összehasonlító vizsgálatoknál tehát felvetődik az elvi dilemma: vajon melyik német nyelvváltozathoz kell kiindulni? Ez azért is különösen lényeges kérdés, mert a magyar nyelv német eredetű kölcsönszavai és német mintára történő szóképzései általában vagy az ausztriai német nyelvváltozathoz vagy a magyarországi németek nyelvéből valók, vagy legalábbis ezek valamelyikének közvetítésével honosodtak meg a magyarban. Ha például a németországi standard nyelvváltozathoz vesszük az összehasonlítás alapjául, a német *etw. in den Schornstein schreiben* [D 635] = ‘vmit elveszettnek tekint’¹² és a magyar *felírjuk/fel kell írni a kéménybe* [ONG 346] = ‘szokatlan esemény, pl. egy ritka vendég betoppanása’¹³ között nem áll fenn valódi ekvivalencia. Amennyiben viszont az *etw. in den Rauchfang schreiben* [E 149] osztrák változatot vesszük figyelembe, melynek jelentése ‘pl. ritka

¹² Ebben a jelentésben található a frazeologizmus már a GRIMM-szótárban is (1991: XV/1581. hasáb) és HETZEL gyűjteményében is (1896: 279).

¹³ SZINNYEI (1917: 50) egyik írásában megerősíti ezt a jelentést, míg BUSÁK (1917: 117) arra utal, hogy a kifejezés a következőképpen is használatos: Dehogy felejttem, majd felírom a kéménybe fekete krétával.

vendég; nagyon érdekes, ritka eset', akkor a magyar nyelvvel egybevetve egyfajta tényleges interlingvális frazeológiai megfeleléssel van dolgunk. RÖHRICH (1991/92: 1397) azonban utal arra, ahogyan korábban már WANDER is (1964: IV/328. hasáb), hogy a *das muß man in den Schornstein schreiben* fordulatnak a badeni nyelvjárásban további jelentése is van: „Akkor használjuk, ha valami nagyon ritka dolog történik, 'valamit feljegyezz a naptárba/megjelöl a naptárban' jelentéssel”.¹⁴ Ha ezt hasonlítjuk össze a magyar standard nyelvvel, ugyanúgy teljes frazeológiai ekvivalenciát állapíthatunk meg, mint az ausztriai német nyelvváltozat és a magyar között. Ha a magyarországi németek nyelvhasználatát is bevonjuk a vizsgálatba (tehát a magyarországi nemzetiségi németet egybevetjük a magyarral), még színesebb képet nyerünk: vizsgálataim ugyanis azt mutatják, hogy ez a szólás az ausztriai németével megegyező alakban (*etw. kann man in den Rauchfang schreiben*) több magyarországi német településen (pl. az Észak-Bácskában lévő sváb dialektusú Hajóson) is ismert, viszont más – 'igencsak kétkem, nem igazán hiszem el' – jelentésben. Az ez utóbbival szomszédos német községekben azonban, mint pl. Nemesnádudvar, melynek bázisnyelvjárása Rajna-menti frank, a szólás az ausztriai németével azonos jelentésben használatos, vö.

(1) Am finf un treibicha Jahr hat's am finfta un am siewata Mai so hart kafrora, tass tie Wajkerta kanz schwarz wara un tan hat so viel Waj kewe, tass nie net so viel Waj war [sic!]. Sowas *ka mr uf ta Rafang schreiwa*.¹⁵

[= Im Jahre 1935 hat es am fünften und siebenten Mai so gefroren, dass die Weingärten ganz schwarz wurden, und dann hat es so viel Wein gegeben, dass noch nie so viel Wein war. So etwas kann man auf den Rauchfang schreiben. Magyarul: 1935. május ötödikén és hetedikén olyan erős fagy volt, hogy a szőlőskertek teljesen lefeketedtek, mégis olyan jó volt a termés, mint még soha. Az ilyesmit fel lehet írni a kéménybe.]

A fenti adatok alapján az említett szólás esetében a németországi német standard → magyar összevetésben ál-ekvivalenciát (null-ekvivalenciát), az ausztriai német → magyar viszonyban teljes frazeológiai ekvivalenciát, a magyarországi kisebbségi/nemzetiségi német → magyar relációban pedig – a helységtől, ill. nyelvközösségtől függően – ál-ekvivalenciát, ill. teljes frazeológiai megegyezést találunk.

4.3.2. Az összehasonlítás intra- és interlingvális momentumainak sokrétű (szükségszerű) összefonódását meggyőzően szemlélteti a *sich die Finger/alle zehn Finger danach lecken* [SCH 196, MDI 126] frazeologizmus esete. Ennek jelentése a mai németországi német standard nyelvben: 'vmi után vágyakozik, vmit nagyon akar', ausztriai német megfelelőjének (*jmd. kann alle zehn Finger nach etw. abschlecken* [M 217]) pedig: 'történt vkivel valami, amit mások az ő szerencséjének tartanak, de ő maga ezt nem így értékeli'. A magyarban az *ujját is/mind a tíz ujját megnyalhatja utána* [ONG 696, MÉSZ VII/34] jelentése a szótárak adatai szerint (a) 'vmi nagyon ízlik', (b) 'vki pompás partnerrel kötött házasságot', az általam gyűjtött példákban azonban csak az (a) jelentés realizálódik:

¹⁴ A német nyelvű idézetek magyarra fordítása a cikkben mindenütt tőlem származik – F.Cs.

¹⁵ Az egyszerűség kedvéért eltekintek az IPA-átírástól.

(2) Jancsó Miklós bolognai rakott tészája olyan jól sikerült, hogy még az olasz fiúk is *megnyalták utána mind a tíz ujjukat*. (Magyar Hírlap, 1989. nov. 6, 5. l.)

(3) Még bárányhúst is sikerült szereznem. Tárkonyos bárányt az a nő még életében nem evett. *Meg is nyalta utána mind a tíz ujját*. (Szabad Föld, 1992. szept. 22., 17. l.)

(4) Nahát, ez aztán olyan leves lesz, hogy a Nyugat is *megnyalhatja utána mind a tíz ujját*, de még a kamatlábát is. (Magyar Nemzet, 1994. május 30., 7. l.)

Az összehasonlításnak ezen a szintjén mind a németországi német → magyar, mind az ausztriai német → magyar relációban ál-ekvivalenciát állapíthatunk meg. Ha azonban komplexebben megvizsgáljuk a jelenséget és más német nyelvváltozatot is figyelembe veszünk, úgy mindenképpen összetettebb és legalábbis kontaktlingvisztikai valamint interkulturális szempontból figyelemreméltóbb lesz a kérdés. Ebben a problémakörben a magyarországi németek nyelvéből mindenekelőtt azok a példák érdekesek, amelyekben valamely német frazeologizmus az ausztriai németre jellemző alakban és a mai magyar nyelvi jelentésében használatos, vagyis, hogy valószínűleg a magyar nyelv szemémáinak átvételére került sor. Mindez rendkívül kifejezően érzékelteti a többnyelvűségnek és a nyelvi érintkezési jelenségének dinamikus és folyamatszerű jellegét. Pl.

(5) In Windeseile verspeisten wir einige leckere Topfenkuchen, die so fein waren, daß wir uns alle zehn Finger danach abgeschleckt haben." (NZ, 1994/39, 13. l.)

[= Széleseben elfogyasztottunk egy-két ízletes túrós süteményt, amelyek olyan finomak voltak, hogy mind a tíz ujjunkat megnyaltuk utánuk.]

Felvetődik természetesen a kérdés, vajon melyik jelentés volt az eredeti, s hogy felépített-e jelentés-eltolódás, és ha igen, milyen módon. Hiszen a múlt században elindított GRIMM-szótár (1991: III/1651. hasáb) annak idején a következő jelentést rendelte a német szóláshoz: 'nagyon mohó'.

A nyelvi tényanyag azt mutatja, hogy a magyarországi németek nyomtatott médiájának nyelvezetében ez a frazeologizmus leginkább az ausztriai változattal megegyező formában (ti. az *abschlecken* igealakkkal), de a magyar megfelelőnél (a)-val jelölt 'vmi nagyon ízlik' jelentésben használatos. Egyébként Császártöltés, de főként Nemesnádudvar rajnai frank dialektust beszélő lakosságának beszélt nyelvéből származó példák is ezt támasztják alá, vö: az ez utóbbi településen gyűjtött adatot:

(6) Maj Mott'r hat soticha kuta Kässtrudl, Mohnstrudl kapacka, tass mr alle zeh Fingra hat abkenna schlecka.

[= Meine Mutter hat so einen guten Käsestrudel, Mohnstrudel gebacken, dass wir alle zehn Finger haben abschlecken können. Magyarul: Édesanyám olyan finom túrós és mákos rétest süített, hogy mind a tíz ujjunkat megnyalhattuk utána.]

Első ránézésre azt feltételezhetnénk, hogy itt a magyar nyelv szemantikai befolysa érvényesül. Ha azonban régebbi német forrásokat is szemügyre veszünk (mégpedig elsősorban a német telepések Magyarországra kerülésének idejéből és részben az azt követő időszakból), felismerhetjük, hogy ez a frazeologizmus korábban a németországi

német standard nyelvváltozatban is más jelentésű volt, mint napjainkban. A már említett GRIMM-szótár (1991: III/1651. hasáb) az *alle zehn Finger lecken* [= mind a tíz ujját megnyalja] szólást úgy értelmezi: 'nagyon mohón viselkedik, vágyakozik vmi iránt'. GÖHRING (1937: 60) a következő jelentésmagyarázatot adja: 'Ha ezt a szép lányt feleségül kapja, (megnyalhatja az ujjait (...)). Szerencsésnek mondhatja magát, hisz egy ilyen nő igen kíváncsi'. BORCHARDT/WUSTMANN (1925: 125 f.) és RÖHRICH (1991/92: 445) kifejtik, hogy a frazeologizmus jelentés-eltolódáson ment keresztül: A *nach* prepozíció először temporális viszonyt fejezett ki, 'miután vki vmi nagyon jóízűt evett, megnyalja az ujjait, hogy az élvezetben semmiről sem maradjon le'. Tehát a szólásnak az egybefüggő német nyelvtérületen belül is mind diakrónikus, mind diatópikus tekintetben ingadozó a használata. WANDER a kifejezést hol az általam ausztriai németnek tekintett jelentésben (1964: I/1021. hasáb), hol pedig a mai németországi német jelentésben hozza (1964: I/1022). Vagyis a magyarországi németből származó (5)-ös számmal jelölt adat esetében korántsem biztos, hogy a magyar nyelvből származó jelentéskölcsönzésről van szó; hisz nem kizárt, hogy a szólás archaikus és/vagy nyelvjárási német jelentést tükröz.¹⁶ De ezen értelmezés esetén is közvetett szerepet játszhattak a magyar-német nyelvi érintkezések azáltal, hogy a magyarral való szemantikai megegyezés bizonyára segítette a régi német jelentés továbbélését és konzerválását. Ily módon elképzelhető, hogy a magyarországi német változat őrizte meg a szólás eredeti német alakját és jelentését, miközben a németországi német és ausztriai változat szemantikailag eltávolodott a prototípustól. Így az intralingvális (interlektális) egybevetés sokszor a diakrónia és a szinkrónia metszéspontjában fontos feltételezéseket és felismeréseket tesz lehetővé. A szóban forgó frazeologizmus esetében tehát a modern németországi standard és a magyar, valamint a jelenlegi ausztriai német nyelvváltozat és a magyar nyelv viszonylatában ál-ekvivalencia, a magyarországi német és a magyar között pedig teljes frazeológiai megegyezés mutatható ki.

Az *einer Sache die Krone aufsetzen* [D 420] frazeologizmus vizsgálata hasonló tanulságokhoz vezet. Kortárs németországi német szótári adatok és szövegelfordulások tanúsága szerint Németországban a kifejezés az alapvető aktuális jelentése: 'szemtelenység (vagy vmi hasonló) tekintetében felülmúlhatatlan' [D 420].¹⁷

¹⁶ Valószínűleg a nyelvi érintkezések hatásának eredményeképpen ez a frazeologizmus más régiók német kisebbségének nyelvében (pl. Kárpát-Ukrajnában) is, de Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa legtöbb – ha nem is az összes – nyelvében e jelentésében ismert.

¹⁷ Szórányosan a jelenkori németországi példák között is rábukkanhatunk pozitív jelentésűre, pl. „Mit einem wahren Finale furioso endete für die deutschen Aktienbesitzer ein Jubeljahr. In den letzten Dezembertagen kletterten die Kurse an den deutschen Börsen auf einen neuen, historischen Höchststand und 'setzten damit einem schon einzigartigen Aktienjahr die Krone auf,' wie ein Börsianer enthusiastisch ausdrückte. Einen Tag vor Heiligabend überstieg der Commerzbank-Index erstmals die Marke von 1900 Punkten, am Jahresanfang hatte dieser Kursindikator noch bei 1118 Punkten gelegen." (Die Zeit, 1986.01.03, 17. l.)

[= „Egy diadal-év a részvényesek számára igazi fináléval zárult. December utolsó napjaiban új, eddig nem látott értékekre kúszott az árfolyam és 'ezzel feltette a koronát egy már egyébként is különleges részvényes-évre', ahogyan egy tőzsdés lelkesen fogalmazott. Szenteste előtti napon a Commerzbank indexe először haladta meg az 1900 pontos határt, míg az év elején ez az árfolyam-indikátor csupán 1118 pontot ért el.]

(7) Nicht mehr versteckt zu halten war ein Plan, mit dem sich die Hanauer Firmen endgültig und mit einem Schlag aus der Affäre ziehen wollten. Er *setzte* der Kungelei in den Hinterzimmern von Politikern und Atomunternehmern *die Krone auf*. (Die Zeit, 1987.02.20, 13. l.)

[= Nem rejtőzködni tovább, volt az a terv, amellyel a hanai cégek végérvényesen és egy csapásra ki akarták húzni magukat a csávából. A politikusok és az atomvállalkozók hátsó szobájában ez tette fel a koronát a törvénytelen üzletekre.]

(8) Tagtäglich muß abgeschleppt bzw. die Polizei bemüht werden, weil auf den privaten Stellplätzen, die ohnehin ganz ungeniert, vor allem von den Schülern der hier befindlichen Schulen benutzt werden, auch noch öffentlich geparkt wird; Ärger und Kosten zu Lasten der Mieter beziehungsweise Eigentümer. Um all dem noch *die Krone aufzusetzen*, werden sämtliche Unterhaltungskosten des 'Parkhauses', wie Instandsetzungen, Reinigung, Beleuchtung und Wachdienst auf die Mieter und Eigentümer umgelegt. Als Bewohner der Neckarpromenade fragt man sich, was von einer Stadtverwaltung zu halten ist, die ihren Bürgern so etwas zumutet. (Mannheimer Morgen, Olvasói levél, 1991.04.30.)

[= Nap mint nap el kell vontatni autókat vagy hívni kell a rendőrséget, mert azokat a privát parkolóhelyeket, amelyeket egyébként is a közeli iskolák diákjai teljes nyugalommal használnak, nyilvános parkolóhelyeknek tekintik; bosszúságot és költségeket okozva a bérlőknek, illetve a tulajdonosoknak. S hogy minderre feltegyék még a koronát, a 'parkolóház' minden fenntartási költségét, mint rendbehozatal, takarítás, világítás és őrzés, áthárítják a bérlőkre és tulajdonosokra. A Neckar-sétány lakójaként felteszi az ember a kérdést, milyen véleménye lehet egy olyan városi vezetésről, amely a polgárait ilyen helyzetbe hozza.]

Az alábbi példa az ausztriai németből származik:

(9) Rekord *setzt* Traum-Saison *die Krone auf*. (Die Presse, 1995.09.18, 24. l.)

[= Egy rekord teszi fel az álomszezonra a koronát,]

melyhez hasonlóan a svájci irodalmi németre is elsősorban pozitív értelemű kontextusok a jellemzők, vö.

(10) Zusammen mit der ETH Lausanne (EPFL) bildet sie einen riesigen Hochschulkomplex im Grünen, ist dank der Métro jedoch nur 10 Minuten von Stadtzentrum entfernt. Die UNIL und EPFL gemeinsamen Sportanlagen, nach Aussage eines Verantwortlichen des 'Service des sports' die schönsten in ganz Europa, *setzen* dem angenehm ruhig gelegenen Universitätsgelände *die Krone auf*. (Synthese, Schweizerische Hochschulzeitung, 1995. dec./1996. jan, 5. l.)

[= A lausanne-i Szövetségi Műszaki Főiskolával (EPFL) együtt óriási főiskolai komplexumot alkot a zöldben, amely a metrónak köszönhetően 10 perc alatt megközelíthető a városközpontból. Az UNIL és az EPFL közös tulajdonában lévő sportlétesítmények, melyek a 'Service des sports' egyik

illetékességének nyilatkozata alapján a legszebbek egész Európában, felteszik a koronát a kellemesen nyugodt fekvésű egyetemi campusra.],
mint ahogyan a magyarországi németek nyelvében (és a magyarban) is:

(11) Die demokratische Umgestaltung des Landes zeitigte auch unter den Minderheiten ein Aufatmen und vor allem Hoffnungen. Es ist eher selbstverständlich, daß mit der Umgestaltung des Landes auch unter den Minderheiten eine Anzahl ungelöster Probleme deutlich wurde, für die es keine 'Ruck-Zug [sic!]-Lösung' gibt. Immerhin, den vier Jahren wurde mit der Verabschiedung des auch europaweit einzigartigen Minderheitengesetzes *die Krone aufgesetzt*. Zweifelsohne eine historische Leistung. (NZ, 1994/30, 1. l.)¹⁸

[= Az ország demokratikus átalakítására a kisebbségi körök is fellélegeztek, de mindenekelőtt új remények születtek bennük. Az persze természetes, hogy az ország átalakítása a nemzetiségek között is sok olyan megoldatlan problémára derített fényt, amelyekre nem létezik villámgyors megoldás. De az elmúlt négy évre mindenképpen feltette a koronát az Európa-szerte egyedülálló kisebbségi törvény elfogadása. Ez kétségtelenül történelmi jelentőségű eredmény.]

Az ekvivalencia-viszonyok feltárásához ez esetben sem lényegtelen, hogy a német nyelv mely változatából indulunk ki. Régebbi keltű szövegek tanulmányozása alapján azt feltételezhetjük, hogy itt is a magyarországi német (és az ausztriai valamint a svájci) változat őrizte meg az eredeti jelentést, vö.

(12) Sie wußte uns mit allerlei Kleinigkeiten zu beschäftigen, und mit allerlei guten Bissen zu erquicken. An einem Weihnachtsabende jedoch *setzte* sie allen ihren Wohltaten *die Krone auf*, indem sie uns ein Puppenspiel vorstellen ließ, und so in dem alten Hause eine neue Welt erschuf. (Goethe, Johann Wolfgang: Dichtung und Wahrheit. Hamburger Ausgabe, Bd. 9, 15. l.)

[= Szépen el tudott szórakoztatni bennünket mindenféle csekélységgel, s jó falatokkal megvendégelni. Egyik karácsonyestén azonban addigi jótéteményeire feltette a koronát, azáltal, hogy bábszínházat ajándékozott nekünk, s így a régi házban új világot teremtetett.]

(13) Ich tue hier nur einen Blick auf die Gebärdensprache, die bei wohlherzogenen Menschen unterdrückt wird, und die nach meiner Meinung den Menschen so gut als die Wortsprache über das Tier erhebt. Um sich auf diesem Wege den Begriff eines schönen Menschen auszubilden, müssen unzählige Verhältnisse in Betrachtung genommen werden, und es ist freilich ein großer Weg zu machen bis der hohe Begriff von Freiheit der menschlichen Vollkommenheit, auch im Sinnlichen, *die Krone aufsetzen kann*. (Goethe, Johann Wolfgang: Zur Naturwissenschaft im Allgemeinen/Morphologie. Hamburger Ausgabe, Bd. 13, 22. l.)

¹⁸ A kifejezés hasonlóan formában és tartalommal jelenik meg pl. a NZ 1994/2 számának 8. oldalán is.

[= Csak egy pillantást vetek a jelbeszédre, melyet jól nevelt ember elpalástol, és amely az embert véleményem szerint úgy, mint a verbális beszéd, az állatok fölé emeli. Hogy ily módon kialakítsuk a szép ember fogalmát, számtalan körülményt kell figyelembe vennünk és persze hosszú utat kell megtennünk, míg a szabadság magasztos fogalma az emberi tökéletességre, az érzékiséget tekintve is, felteheti a koronát.]

A fenti szövegpéldákkal megegyezően GRIMM is (1991: V/ 2364. hasáb) pozitív jelentésűnek értelmezi a szólást, míg egyes későbbi forrásművek már mindkét jelentésváltozatról említést tesznek, vö. HETZEL (1896: 181): „többnyire ironikus jelentésben is használatos”, vagy BORCHARDT/WUSTMANN (1925: 275): „= gyakran rosszalló értelemben is használgák”, – ami a nyelvi változás folyamatára utal.

4.4. A fentebb bemutatott vizsgálati modell megmutatja azt is, milyen szorosan egymásba fonódnak az interlingvális összehasonlítás során egyrészt a szocio-, illetve interkulturális, másrészt a nyelvi tények. A nyelv kulturális beágyazottságának fényében a pusztán nyelvi adatok az interkulturális háttér figyelembevételével nélkülözhetőek, sőt aligha operacionalizálhatók. Így a nyelvek közötti – tehát ezáltal mindenképpen interkulturális – egybevetésnek mindig magában kell foglalnia a frazeológiai nyelvi jelek mind a szinkroniára, mind a diakroniára kiterjedő szociokulturális keretét is. Ugyanis a nyelvek közötti kontrasztív frazeológia által kidolgozott interlingvális megfelelési viszonyok csak ezen a szocio-, illetve interkulturális összefüggés-rendszerükben tekinthetők igazán adekvátoknak. A nyelvek közötti összehasonlítás bármely érdekes eredményekhez is vezet a funkcionális jelentés-ekvivalencia tekintetében, előfordulhat, hogy az illető frazeologizmusok – még ha köztük fenn is állnak ekvivalencia-viszonyok – kulturális és/vagy országismereti szempontból nem mindig deklarálhatók egymással teljesen csereszabatosnak. Például a kulturális identitás tekintetében aligha lenne elképzelhető – vagy csak további pontosítással – egy tipikus, autentikus magyar környezetből vett szöveg német fordításában az *elhegedülték rajta a Szent Dávid nótáját* [ONG 138] szolás célnyelvi megfelelőjeként az *einem einige Verse aus Klopstock vorlesen* [RÖ 1674] szólást szerepeltetni, vagyis a fordításnál ezt a felvilágosodás-kori német költő nevével alkotott tulajdonnévi frazeologizmust egy eredetileg magyar beszélő szájába adni. Hasonló a helyzet a másik relációban is, hiszen pl. gazdag történelmi konnotációval kísért német *seinen Friedrich Wilhelm unter etw. setzen* [D 221] frazeológiai egység szimpla magyar lexikai ekvivalense – *az aláír (vmit)* – nélkülözi a kulturális szemantikai komponensét.

5. Kitekintés

Annak ellenére, hogy meggyőződhattünk róla: mennyi szinten és milyen szerteágazó céllal és irányultsággal végezhető kontrasztív frazeológiai kutatások, meg kell állapítanunk, hogy azok hagyományos és továbbra is centrális területe – nem utolsósorban a gyakorlati applikációs lehetőségek miatt – a **nyelvek közötti** összehasonlítás. Hiszen az egybevető vizsgálatok eredményeinek legfontosabb gyakorlati felhasználási területe továbbra is az idegennyelv-oktatás pedagógiája:¹⁹ Alapvetően abból indulhatunk ki, hogy az interlingvális egybevetés elősegíti az idegen nyelv tanítását és tanulását. Az alaki és/vagy

¹⁹ Vö. SCHELLBACH-KOPRA (1987: 247 ff.), FÖLDES (1987/88: 37 ff.), KÜHN (1992: 169 ff.) stb.

funkcionális megegyezések, hasonlóságok és különbségek – mint ismeretes – különféle-
képpen hatnak a tanulás folyamatára. Így a frazeológiai összehasonlítás során nyert ered-
mények – megfelelő tanulás-pszichológiai és metodikai-didaktikai háttérrel – lényegesen
hozzájárulnak az oktatás hatékonyságának fokozásához, illetve a tanulási folyamat opti-
malizálásához.

Másrészt azonban nézetem szerint az összehasonlítás jelentőségét sem szabad túl-
értékelnünk, hiszen pl. a Goethe-Intézet oktatói is rámutattak arra (vö. PÜTZ 1991: 259),
hogy a német mint idegen nyelv elsajátításának folyamatában világszerte mintegy 80 alap-
nyelv esetében (ami a kontrasztivitás elvét eleve kizárja) a diákoknál újra és újra többé-
kevésbé ugyanazok a nehézségek lépnek fel. Mindez az ún. „elsajátítási szekvencia hipo-
tézise” mellett szól, mely a másodnyelv elsajátítását egy olyan folyamatként jellemzi,
mely bizonyos – logikai koncepcióktól függetlenül működő – kognitív-nyelvészeti elve-
ken alapul és azt vallja, hogy a tanulók a nyelvtanulás különböző időpontjában a tárgyalt
nyelvi anyagot a külvilágtól függetlenül bizonyos elvek alapján rendszerezik. Ebből vi-
szont az következne, hogy az elsődleges nyelvből kiinduló transzferencia csupán viszony-
lag korlátozott mértékben felelős a célnyelvi hibák kialakulásáért.

Irodalom

- Ágoston Mihály. 1990. Rendszerbomlás? Nyelvhasználatunk zavarai. – Újvidék. (Nyelvművelő
füzetek. Fórum).
- Ammon Ulrich. 1995. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das
Problem der nationalen Varietäten. – Berlin/New York.
- Bierich Alexander (Hrsg.). 1993. Bierich, A. K./Volkov, S. S./Nikitina T. G.: Slovar' russkoj frazeo-
logičeskoj terminologii. (Pod. red. prof. V. M. Mokienko). – München. (Specimina Philologiae
Slavicae; Bd. 97).
- Borchardt [Wilhelm]/Wustmann [Gustav]. 1925. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen
Volksmund nach Sinn und Ursprung erläutert. Sechste Aufl. Vollst. bearb. von Schoppe, Georg. –
Leipzig.
- Busák Béla. 1917. Föl kell írni a kéménybe. – In: Magyar Nyelvőr 46. 1-2. 117.
- Černyševa I. I. 1993. K dinamike frazeologičeskoj sistemy (na materiale nemeckogo jazyka). – In:
Filologičeskie nauki 35. 1. 61-70.
- D = Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten (1992). Wörterbuch der deutschen
Idiomatik. Bearbeitet von Drosdowski, Günther und Scholze-Stubenrecht, Werner. Mannheim/
Leipzig/Wien/Zürich. (Der Duden in 12 Bänden; Bd. 11).
- Deme László. 1995. Nyelvünk többközpontúságának kérdéséhez (tekintettel a mai történelmi
helyzetre). – In: Magyar Nyelvőr 119. 4. 357-365.
- Dobrovol'skij Dmitrij. 1992. Phraseologie und sprachliches Weltbild. (Vorarbeiten zum Thesaurus
der deutschen Idiomatik). – In: Földes, Csaba (Hrsg.)(1992): Deutsche Phraseologie in Sprach-
system und Sprachverwendung. Wien, 171-195.
- Dobrovol'skij Dmitrij. 1994. Thesaurus deutscher Idiome. – In: Sandig, Barbara (Hrsg.)(1994):
EUROPHRAS '92. Tendenzen der Phraseologieforschung. Bochum. (Studien zur Phraseologie
und Parömiologie; Bd. 1). 35-64.
- Đurčo Peter. 1994. Probleme der allgemeinen und kontrastiven Phraseologie. Am Beispiel Deutsch
und Slowakisch. – Heidelberg.

- DUW = Duden. Deutsches Universalwörterbuch (1989). 2., völlig neu bearb. und stark erw. Aufl. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von Drosdowski, Günther. Mannheim/Wien/Zürich.
- E = Ebner Jakob. 1980. Duden „Wie sagt man in Österreich?“. Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten. 2., vollst. überarb. Aufl. Mannheim/Wien/Zürich. (Duden-Taschenbücher; Bd. 8).
- Eckert R[ainer]. 1990. Spezifisches bei der konfrontativen Untersuchung der Phraseologie zweier oder mehrerer Sprachen. – In: Zeitschrift für Slawistik 35. 4. 488-492.
- Eismann Wolfgang. 1998. Einige Probleme und Perspektiven der kontrastiven Phraseologie. Statt einer Einleitung. – In: Eismann, Wolfgang (Hrsg.): Europhras 95. Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt. Bochum. (Studien zur Phraseologie und Parömiologie; 15). 1-39.
- Fleischer Wolfgang. 1982. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig.
- Fleischer Wolfgang. 1997. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 2., durchges. u. erg. Aufl. – Tübingen.
- Földes Csaba. 1987/88. Phraseologie im Lernbereich Deutsch als Fremdsprache. – In: Acta Acad. Paed. Szeged. (Ser. Ling., Litt. et Aest.). 37-51.
- Földes Csaba. 1992. Zu den österreichischen Besonderheiten der deutschen Phraseologie. – In: Földes Csaba (Hrsg.)(1992): Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung. Wien. 9-24.
- Földes Csaba. 1995. Phraseologie im Deutschen als Minderheitensprache (am Material der Ungarn-deutschen). – In: Baur, Rupprecht S./Chlosta, Christoph (Hrsg.)(1995). Von der Einwortmetapher zur Satzmetapher. Akten der Westfälischen Arbeitskreises Phraseologie/Parömiologie; 94/95): Bochum. (Studien zur Phraseologie und Parömiologie; 6). 163-189.
- Földes Csaba. 1996. Deutsche Phraseologie kontrastiv: Intra- und interlinguale Zugänge. – Heidelberg. (Deutsch im Kontrast; 15).
- Földes Csaba. 1996a. Mehrsprachigkeit, Sprachenkontakt und Sprachenmischung. – Flensburg. (Flensburger Papiere zur Mehrsprachigkeit und Kulturreichhaltigkeit im Unterricht; 14/15).
- Gak V. T. 1981. Die phraseologischen Einheiten im Lichte der Asymmetrie des sprachlichen Zeichens. – In: Jaksche, Harald/Sialm, Ambros/Burger, Harald (Hrsg.): Reader zur sowjetischen Phraseologie. Berlin/New York. 63-74.
- Garifulin L. B./Čepasova A. M. (Red.). 1976. Frazеologičeskaja sistema jazyka. – Čeljabinsk.
- Göhring Ludwig. 1937. Volkstümliche Redensarten und Ausdrücke. – München.
- Grimm Jacob und Wilhelm. 1991. Deutsches Wörterbuch. Bearb. von Heyne, Moritz [et al.]. – München. (dtv; 5945).
- Hetzel S. 1896. Wie der Deutsche spricht. Phraseologie der volkstümlichen Sprache. – Leipzig.
- Jakab István. 1993. A nemzeti nyelvművelés „liberalizmusának“ és a kisebbségi nyelvművelés „radikalizmusának“ okai, gondjai. – In: Magyar Nyelvőr 117. 4. 473-475.
- Korhonen Jarmo. 1993. Zur Entwicklung der kontrastiven Phraseologie von 1982 bis 1992. – In: Földes Csaba (Hrsg.)(1993): Germanistik und Deutschlehrausbildung. Festschrift zum hundertsten Jahrestag der Gründung des Lehrstuhls für deutsche Sprache und Literatur an der Pädagogischen Hochschule Szeged. Wien/Szeged, 97-116.
- Kühn Peter. 1992. Phraseodidaktik. Entwicklungen, Probleme und Überlegungen für den Muttersprachunterricht und den Unterricht DaF. – In: Fremdsprachen Lehren und Lernen 21. 169-189.
- Lanstyák István. 1993. Kétnyelvűség és nyelvművelés. – In: Magyar Nyelvőr 117. 4. 475-479.
- Lanstyák István. 1995. A magyar nyelv központjai. In: Magyar Tudomány 40. 10. 1170-1185.
- M = Mayr Max. 1980. Das Wienerische. Art und Redensart. – Wien/München.
- MDI = Friedrich Wolf. 1976. Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. – München.

- MÉSZ = Bárczi Géza/Országh László (szerk.). 1984. A magyar nyelv értelmező szótára. I-VII. Negyedik kiadás. – Budapest.
- Mlacek Jozef [et al.]. 1995. Frazeologická terminológia. – Bratislava.
- Nelde Peter Hans. 1986. Deutsch als Minderheitensprache – Vergleichbarkeit von Sprachkontakten. – In: Hinderling Robert (Hrsg.)(1986): Europäische Sprachminderheiten im Vergleich. Deutsch und andere Sprachen. Vorträge auf der Tagung „Mehrsprachige Gemeinschaften im Vergleich“, Bayreuth 14.-16. Juli 1983. Stuttgart. (Deutsche Sprache in Europa und Übersee; Bd. 11). 251-273.
- ONG = O. Nagy Gábor. 1994. Magyar szólások és közmondások. 5. kiadás. – Budapest.
- Péntek János. 1994. Normagondok Erdélyben (1793-1993). – In: Magyar Nyelvőr 118. 2. 133-144.
- Pete István. 1988. A magyar nyelv állami változatai. (Kárpátukrán változat). – In: Kiss, Jenő/Szűts, László (szerk.)(1988): A magyar nyelv rétegződése. Budapest. (A Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusának előadásai II. 779-789).
- Polenz Peter von. 1988. ‚Binnendeutsch‘ oder plurizentrische Sprachkultur? Ein Plädoyer für Normalisierung in der ‚Frage der ‚nationalen‘ Varietäten. – In: Zeitschrift für germanistische Linguistik 16. 2. 198-218.
- Polenz Peter von. 1990. Nationale Varietäten der deutschen Sprache. – In: International Journal of the Sociology of Language 83. 5-38.
- Pütz Herbert. 1991. Konstruktivität als Prinzip im Fremdsprachenunterricht. – In: Informationen Deutsch als Fremdsprache 18. 3. 252-265.
- Rajchštejn A. D. 1979. O mež-jazykovom sopostavlenii frazeologičeskich edinic. – In: Inostrannye jazyki v škole 4. 3-8.
- RÖ = Röhrich Lutz. 1991/92. Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg/Basel/Wien.
- Rojzenzon L. I./Avaliani Ju. Ju. 1967. Sovremennye aspekty izučenija frazeologii. – In: Popov, R. N. (Red.)(1967): Problemy frazeologii i zadači ež izučenija v vysšej i srednej škole. Vologda. 61-81.
- SCH = Schemann Hans. 1993. Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext. – Stuttgart/Dresden. (PONS).
- Schellbach-Kopra Ingrid. 1987. Parömisches Minimum und Phraseodidaktik im finnisch-deutschen Bereich. – In: Korhonen, Jarmo (Hrsg.)(1987): Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung. Internationales Symposium in Oulu 13.-15. Juni 1986. Oulu. (Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts; Bd. 7). 245-255.
- Schwob Anton. 1971. Wege und Formen des Sprachausgleichs in neuzeitlichen ost- und südost-deutschen Sprachinseln. – München. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; Bd. 25).
- Szinnyei József. 1917. Föl kell írni a kéménybe. – In: Magyar Nyelvőr 46. 1.-2. 50.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 1991. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. – In: Régió. Kisebbségi szemle 2. 3. 166-173.
- Umarchodshajew Muchtar. 1971. Bemerkungen zur phraseologischen Forschung in der UdSSR. – In: Sprachpflege 20. 4. 82-85.
- Wander Karl Friedrich Wilhelm (Hrsg.). 1964. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. – Darmstadt. (Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1876).
- Wotjak Barbara. 1992. Mehr Fragen als Antworten? Problemskizze – (nicht nur) zur konfrontativen Phraseologie. – In: Földes Csaba (Hrsg.)(1992): Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung. Wien. 197-217.